

TIJORAT BANKLARI PASSIV OPERATSIYALARINING TARKIBIY TUZILISHI VA ULARNI BOSHQARISH AHAMIYATI

Tursunov Faridun Mustafoyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

“Bank ishi” kafedrası assistenti

tursunovfaridun4330@gmail.com

Xaydarov Og‘abek O‘ktam o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

xaydarovogabek1204@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarining passivlarining tarkibiy tuzulishi hamda uning xususiyatlari o‘rganib chiqildi. Tijorat banklarining aktivlari va passivlarini boshqarishda kapitalni boshqarish va kapitalga doir me‘yorlarni nazort qilish hamda bank va moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish istiqbollari ta’sir etuvchi o‘ziga xos mintaqaviy xususiyatlar va omillarni aniqlash muhim hisoblanadi. Maqolada xalqaro moliya bozorlarida resurslarga bo‘lgan raqobatning kuchayishi natijasida kelib chiqadigan bank riskli aktivlari va muddatli majburiyatlari o‘rtasidagi nomutanosiblik holatlari va bank o‘z majburiyatlarini to‘liq va belgilangan muddatda bajarish bilan bog‘liq masalalarni o‘rganish natijasida bank passivlarini boshqarishga ahamiyat qaratilishi zarurligini ta’kidlaymiz.

Kalit so‘zlar: bank passiv operatsiyalari, kapital, tijorat banki, bufer kapitali, kredit, qimmatli qog‘ozlar, depozit, omonat, devalvatsiya zaxiralari.

THE STRUCTURAL STRUCTURE OF PASSIVE OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS AND THE IMPORTANCE OF THEIR MANAGEMENT

ABSTRACT

This article examined the structural structure of the passives of commercial banks of the Republic of Uzbekistan and its features. In the management of assets and liabilities of commercial banks, it is important to determine the specific regional characteristics and factors affecting the management of capital and the provision of capital norms and the prospects for the development of banking and financial services. In the article, we note the need to pay attention to the management of bank liabilities as a result of cases of imbalance between bank risky assets and term liabilities caused by increased competition for resources in international financial markets and the study of issues related to the full and established fulfillment of the bank's obligations.

Keywords: *bank passive operations, capital, commercial bank, buffer capital, credit, securities, deposit, savings, devaluation reserves.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari faoliyati samaradorligini to'xtovsiz oshirib borish jarayonini boshqarish amaliyotini takomillashtirish borasida bir qator dolzarb muammolarning mavjudligi va ularni hal qilishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishning zarurligi hamda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining dunyo mamlakatlari tijorat banklarining daromad bazasiga kuchli salbiy ta'siri yuzaga kelgan. Bank resurslarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar banklarning passiv operatsiyalari deyiladi. Passiv operatsiyalar yordamida tijorat banklarning passiv va aktiv - passiv schetidagi pul mablag'larining salmog'i oshib boradi. Banklarning passiv operatsiyalari ularning faoliyatini tashkil

qilishda katta rol o'ynaydi. Passiv operatsiyalar yordamida tijorat banklari kreditlash uchun zarur bo'lgan-kredit resurslarini tashkil qiladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida xalqaro talablar va standartlarni hisobga olgan holda tijorat banklarining aktivlari va passivlarini boshqarish muammolari ortib bormoqda. Ushbu xalqaro ko'rsatkichlarni samarali joriy etish bank faoliyati holatining o'ziga xos xususiyatlarini va ushbu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va hisobga olishda mumkin[1].

O'zbekistonda moliya-bank tizimi faoliyati samadorligini ta'minlash, banklarda aktiv va passiv operatsiyalarini boshqarish masalasida ijobiy o'zgarishlarga erishish nuqtai nazaridan kelib chiqib, maqolamizda bankning moliyaviy faoliyatini tashkil etish va boshqarish masalalarini tadqiq etish, uni rivojlanishi bilan bog'liq shart-sharoitlarni o'rganish maqolamizning dolzarbligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston Respublikasida bank moliya-kredit masalalarini o'rganishda Respublikaning bir qator iqtisodchi olimlari Yo.A.Abdullaev, Sh.Z.Abdullaeva, T.S.Malikov, O.O.Olimjonov, X.R.Sobirov, A.G'.Xusanboyev, M.Sh.Sharifxo'jaev, A.O'.O'lmasov, A.Q.Qodirov, S.S.G'ulomov, D.G'.G'ozibekovlarni ko'rsatish mumkin. Iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki har qanday bank tizimini barqarorligini, to'lovga qobilligi va ishonchliligini ta'minlashda bank aktivlari va passivlarini o'stirish muhim vosita bo'lib hisoblanadi.

Bank resurslarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar banklarning passiv operatsiyalari deyiladi. Passiv operatsiyalar yordamida tijorat banklarining passiv va aktiv-passiv hisob raqamidagi pul mablag'larining salmog'i oshib boradi. Tijorat banklari passiv operatsiyalar yordamida kreditlash va investitsiyalash uchun zarur bo'lgan kredit hamda investitsiya resurslarini tashkil qiladi[2]. Iqtisodchi olim Sh.Z.Abdullayevaning fikriga ko'ra "Bank resurslarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar banklarning passiv operatsiyalari deyiladi. Passiv operatsiyalar

yordamida tijorat banklarning passiv va aktiv - passiv schetidagi pul mablag‘larining salmog‘i oshib boradi”[3]. “Banklarning passiv operatsiyalari ularning faoliyatini tashkil qilishda katta rol o‘ynaydi. Passiv operatsiyalar yordamida tijorat banklari kreditlash uchun zarur bo‘lgan-kredit resurslarini tashkil qiladi” deydi iqtisodchi olimlar U. Azizov, T. Karaliyev va T. Boboqulovlar[4].

Bank kapitali tijorat banki faoliyatida vujudga keladigan iqtisodiy tanglik hamda ziddiyatli vaziyatlar sharoitida xavfsiz “moliyaviy yostiq” vazifasini bajarishi bilan birga, bank kutilmaganda moliyaviy qiyinchilik va yo‘qotishlarga duch kelganda unga to‘lovga qobiliyati darajasini saqlab qolish va faoliyatini davom ettirish imkoniyatini beradigan moliyaviy manba hisoblanadi[5].

NATIJALAR

Tijorat banklarining passiv operatsiyalarining asosan to‘rtta shakli mavjud:

1. Tijorat banklari qimmatbaho qog‘ozlarini muomalaga chiqarish yo‘li bilan resurslar yig‘ish;
2. Bank foydasi hisobidan har xil fondlar tashkil qilish yoki fondlar summasini oshirish;
3. Boshqa kreditorlarning mablag‘larini jalb qilish;
4. Depozit operatsiyalarni amalga oshirish.

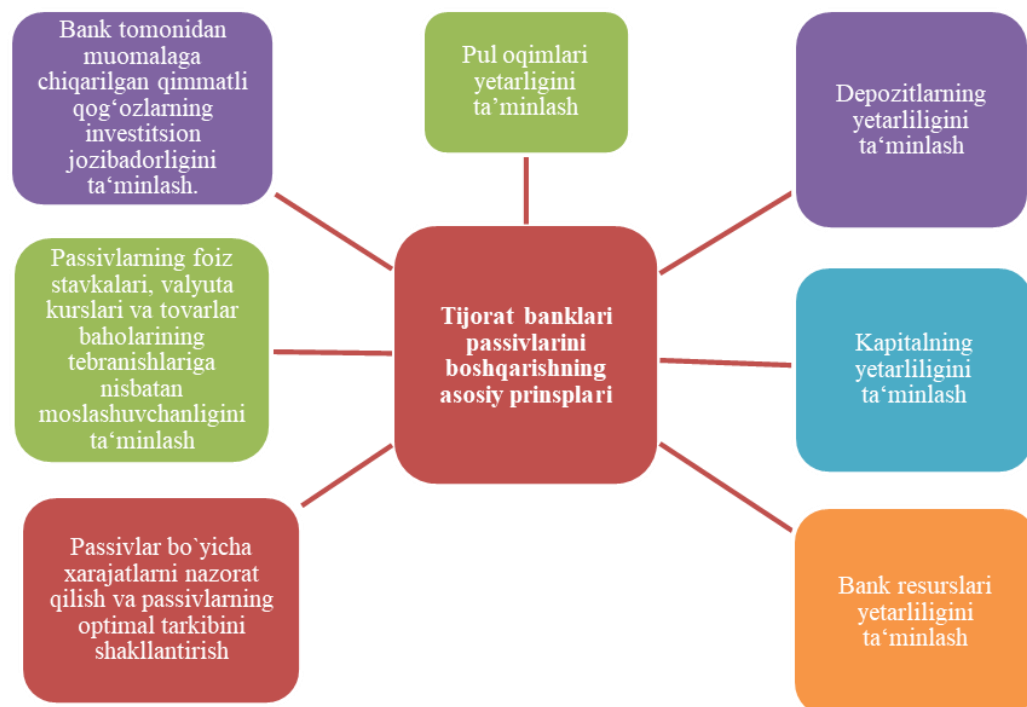
Tijorat banklarining resurslari bankning o‘z mablag‘lari, jalb qilingan va emitentlashgan mablag‘lar hisobidan shakllanadi.

Yuqorida keltirilgan passiv operatsiyalarning birinchi va ikkinchi shakllarida banklarning o‘z mablag‘lari yuzaga keladi va kolgan oxirgi ikki shaklida kredit resurslarning ikkinchi qismi jalb qilingan resurslar yuzaga keladi. Banklarning o‘z mablag‘lariga bankning ustav kapitali, rezerv kapitali, maxsus fondlar, moddiy rag‘batlantirish fondi, boshqa har xil tashkil qilingan fondlar va taqsimlanmagan foydasi kiradi. Amaliyotda bank passivlarining 20 foizi banklarning o‘z mablag‘lariga to‘g‘ri keladi.

Taraqqiy etgan mamlakatlarda tijorat banklari passivlarining umumiy hajmida salmog'iga ko'ra ikkinchi o'rinni (birinchi o'rinda depozitlar) bankning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olingan pul mablag'lari egallaydi. O'zbekiston Respublikasida esa, tijorat banklari passivlarining umumiy hajmida salmog'iga ko'ra ikkinchi o'rinni regulyativ kapital egallaydi. Bu esa, banklarning qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan emission operatsiyalarining rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Depozitlar tijorat banklarining passivlari tarkibida eng yuqori salmoqqa ega bo'lganligi sababli, uning yetarliligini ta'minlash tijorat banklarining kreditlash salohiyatini oshirish va investitsion operatsiyalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Tijorat banklari kapitalining yetarliligini ta'minlash ularning to'lovga qobiliyatligini ta'minlashning birlamchi zaruriy sharti hisoblanadi.

Tijorat banklari passivlarini boshqarishning asosiy prinsplari bo'lib quyidagilar hisoblanadi(1-rasm).

1-rasm. Tijorat banklari passivlarini boshqarishning asosiy prinsplari

Tranzaksion depozitlardan resurs sifatida foydalanish tijorat banklarining likvidliligiga jiddiy ziyon yetkazadi. Respublikamiz tijorat banklarida transaksion depozitlardan to‘g‘ridan to‘g‘ri, ya‘ni muddatli depozit shartnomasi tuzmasdan turib, resurs sifatida foydalanish hollari mavjud. Buning natijasida, tijorat banklarining faoliyatidagi likvidlilik va kredit riski kuchaymoqda. Chunki transaksion depozit nobarqaror passiv hisoblanadi va shu sababli, istalgan vaqtda hisobraqam egasi tomonidan talab qilib olinishi mumkin. Kredit esa, muddatli bo‘lib, uni muddatidan oldin qaytarib olish mumkin emas. Bundan tashqari, transaksion depozitlardan resurs sifatida foydalanish tijorat banklarining depozit bazasiga salbiy ta‘sir qiladi.

MUHOKAMA

Bank qanchalik darajada samarali faoliyat ko‘rsatishini tahlil qilishda daromadlilikning ba‘zi ko‘rsatkichlarini qismlarga bo‘lish maqsadga muvofiqdir. Masalan, xozirgi paytda keng ishlatilayotgan ROE va ROA ko‘rsatkichlarining o‘zaro bog‘liqligini ko‘rish qiyin emas. Ikkalasida ham soliqdar to‘langandan so‘nggi foyda ko‘rsatkichi ishlatiladi. Ushbu aloqadorlik aktsiyadorlarga yo‘naltiriladigan bank foydasining bank resurslari qanday manbalar hisobiga shakllantirilishiga (qarz majburiyatlari hisobigami yoki bank egalari mablag‘i hisobigami) yuqori darajada sezgirligidan dalolat beradi.

Ayni paytda raqobat muhitini shakllantirish bank xizmatlari bozorining alohida segmentlari bo‘yicha bir maromda amalga oshirilmadi. Xususan, so‘nggi yillarda aholi mablag‘larini omonatlarga jalb qilish davomida olib borilgan ishlar o‘z natijasini berdi va raqobat muhiti shakllanishi sezildi. Bank sektorida raqobat muhitini shakllantirish ishida tijorat banklarini xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish jarayoni katta rol o‘ynaydi. Ushbu yo‘nalishda banklar aktsiyalarining mamlakatimiz va chet el fond bozorlarida muvaffaqiyatli sotilishini ta‘minlovchi qulay shart-sharoitlarni yaratish, xorijiy sarmoyadorlarni xususiylashtirish jarayoniga jalb etish choratadbirlari qo‘rilmog‘da.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bank resurslarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar banklarning passiv operatsiyalari hisoblanadi. Tijorat banklarining passivlari talab qilib olinish darajasiga ko'ra quyidagi tarkibiy qismlarga bo'lindi:

- talab qilib olinadigan depozitlar;
- boshqa banklarning “Vostro” vakillik hisobraqamidagi pul mablag'lari;
- muddatli depozitlar;
- jamg'arma depozitlar;
- bankning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olingan mablag'lar;
- boshqa banklardan olingan kreditlar (depozitlar);
- regulativ kapital.

Xalqaro moliya bozorlarida resurslarga bo'lgan raqobatning kuchayishi, bank riskli aktivlari va muddatli majburiyatlari o'rtasidagi nomutanosiblik holatlari, bank o'z majburiyatlarini to'liq va belgilangan muddatda bajarish bilan bog'liq masalalar bank passivlarini boshqarishga bo'lgan zaruriyatni keltirib chiqardi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Базельский комитет по банковскому надзору. Международная Конвергенция Оценка Капитала и Стандарты Капитала. Базель, 2002, -425 с.
2. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. “Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish” fanidan o'quv qo'llanma. – Samarqand: SamISI, 2020. 240 bet.
3. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. T.: “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2017. 768 b.
4. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. “Bank ishi” darslik. T.: “Fan va texnologiya”. 2016. 640 bet.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankini 2015-yil 13-iyundagi 14/3-sonli “Tijorat banklari kapitalini monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risida”gi Nizomni tasdiqlash haqida”gi yo'riqnomaga.
6. <https://cbu.uz/uz/statistics/financing/72798/-internet> resurs.